

Modely významu řemeslné produkce

Tradiční, dlouho známé přístupy obvykle pojmají specializovanou produkci z čistě ekonomického hlediska – produkce nadbytku je nezbytná pro fungování politických institucí a uspokojování potřeb narůstající populace, takže řemeslná výroba je spojena s politickými útvary ekonomickou silou nabídky a poptávky. Jakýmsi průkopníkem nového pohledu se stal Vere Gordon Childe, který zkoumal rozdíly mezi řemeslnou výrobou v Sumeru, kde byla kontrolovaná shora elitami, a v Evropě, kde byla do značné míry nezávislá. Jeho poznatky byly přijaty a rozpracovány badateli pokoušejícími se určit roli řemeslníků při vytváření pravěkých společností. Význam řemeslníků v dlouhodobých ekonomických procesech je nepopiratelný, navíc jsou stále častěji vnímáni i jako aktivní účastníci sociálního a kulturního vývoje. Jak a do jaké míry svobodně se těchto procesů účastnili, je sporné.

Pro všechny níže uvedené teorie je společné, že řemeslnou produkci definují jako výrobu předmětů v množství větším než je potřeba produkujícího jedince nebo skupiny, pro směnu s těmi, kteří se zabývají doplňující hospodářskou činností. Obecně se badatelé soustředí na šest proměnných a jejich vzájemné vztahy – zhotovení, distribuci a užití specifického zboží, a procesy politické centralizace, sociální diferenciacce a nerovnosti (viz tabulka v prezentaci). Protože každý z badatelů k těmto vztahům přistupuje různě, vzniká nespočet možností a variant, nicméně základní otázky jsou neměnné. Kdo kontroluje řemeslnou produkci a profituje z ní – elity nebo běžní lidé? Jsou řemeslné výrobky využívány jako nosič nějakého významu nebo jako prostředek ekonomického zisku?

K problematice je možno přistupovat dvěma hlavními směry. Za prvé je možno vnímat řemeslnou produkci jako prostředek k moci, kdy je zdůrazňován funkční význam řemeslné produkce, a kladena otázka, jak tato aktivita slouží k prosazování zájmů jedněch na úkor druhých. Výzkum těchto zákonitostí je založen na předpokladu, že vytváření hierarchie předkládá jisté univerzální výzvy, z nichž největší je, jak převést rovné na podřízené a povzbudit jejich souhlas s touto radikální změnou podmínek. Nastává ovšem otázka, zda je možné stále a nezávisle vytvářet stejná řešení zahrnující řemeslnou produkci a vzniká rozpor v tom, jakou váhu přikládat ekonomickému a ideologickému významu producentů. Proto se tento přístup dále štěpí na dva hlavní proudy.

První z nich klade důraz na vytváření moci prostřednictvím závislosti. Z formulovaných teorií se jedná například o „teorii prestižního zboží“. Moc závisí na kontrole práce a jejích produktů, tedy jedinci a skupiny, které si zajistí přednostní přístup k produktivnímu úsilí majority, mají dobré podmínky pro politický vzestup. Samozřejmě lidé chtějí chránit svou práci a její výsledky, takže vznikající elity musí zrušit jejich samostatnost monopolizováním distribuce těch výrobků, které mají sociální význam (figurují v transakcích potvrzujících, tvořících a formujících mezilidské vztahy). Pokud je toho několik jedinců schopno, majorita se na nich stává závislou a většina členů společnosti

se vzdá své práce a nadbytku výměnou za dotčené výrobky. Přestože majorita dostává méně, než dává, všechny strany této transakce něco dávají a něco dostávají. Vědomí zneužití je tedy oslabeno i přesto, že ve skutečnosti se elity systematicky obohacují na úkor svých následovníků. Toto obohacování může probíhat několika způsoby, ale vždy je důležité dohlížet na celou produkci a distribuci tak, aby byla podlomena nezávislost majority. Kontrola a podpora řemeslné produkce shora, společně s vysokými technologickými požadavky vede k úplné specializaci a vzniku dílen v rámci mocenských center či jejich blízkosti. Prostřednictvím kontroly nad řemeslnou výrobou je elitám také umožněno rozhodovat kdo a v jakém množství obdrží výsledné komodity a zajistit, aby objem produkce byl dostatečný a zároveň tak nízký, aby nedošlo k zaplavení trhu a tím snížení exkluzivity a sociálního významu daných předmětů. Při zvýšení spotřeby nějaké komodity (například z důvodu fragility předmětů a nutnosti jejich časté náhrady, kvůli jejich vyřazování z oběhu prostřednictvím pohřebních obřadů atp.), může narůst počet řemeslníků a jejich výrobků a docházet k problémům, protože čím více lidí je do procesu zahrnuto, tím hůře je možno vše kontrolovat.

Další linie přistupuje k problematice spíše z hlediska symbolů a jejich významů. Vychází zejména z toho, že předměty představující atributy sociální příslušnosti jsou často bohatě zdobené a pohled na ně způsobuje určité emoce. Tradiční teorie prestižního zboží tuto skutečnost vysvětluje tím, že bylo potřeba, aby se tyto předměty nedaly snadno napodobit. Stále více badatelů se ale přiklání k možnosti, že složité vzory, jimiž je zboží dekorováno jsou určeny pro předávání informací zásadních pro posílení ideologie moci a sociální nerovnosti. Polemizují nad tím, že samotná kontrola ekonomických zdrojů není dostatečná pro založení mocenských struktur a jejich hierarchií, ale je nutno si moc legitimizovat. Pouhé zneužívání lidí vzbuzuje revoltu, je tedy třeba mezi lidmi tyto skutečnosti racionalizovat, což se může dít právě prostřednictvím určitých předmětů, které vyjadřují sociopolitické hodnoty ve prospěch elit. Tyto předměty dostupné pouze pro nejvyšší vrstvy mají často lokální význam, přičemž vymezují hranice privilegií jedince a zároveň ho spojují se stejně postavenými protějšky v jiné oblasti. Záleží také na tom, koho chtěly elity prostřednictvím předmětů oslovit. Pokud se jednalo o širší veřejnost, bylo spíše třeba použít velké dobře viditelné předměty. Pokud šlo o oslovení elitních jedinců, předpokládají se předměty malé, například šperky nebo vybavení domácnosti. Otázkou zůstává kdo a do jaké míry akceptoval tyto signály a problematiku je také interpretace těchto symbolických sdělení. Podobně jako u teorie prestižního zboží se počítá se specializovanými řemeslníky žijícími v blízkosti mocenských center. Tito specialisté zde vyráběli exkluzivní předměty, téměř vždy z exotických materiálů s využitím náročných technologií. Kontrola pak probíhá skrze monopolizaci materiálu a technologie.

Obě tyto linie zdůrazňují jako činitele a inovátory příslušníky vyšších sociálních vrstev. V reakci na výše uvedené přístupy si někteří badatelé začali klást otázku, jak a proč se prostí lidé podíleli na specializované výrobě. Vyvíjí se tak poněkud opačný přístup, zdůrazňující autonomii a sebeuvědomění specializovaných řemeslníků.

Většinou se předpokládá, že řemesla, do kterých nejsou zapojeny elity, jsou charakterizována snadno dostupnou surovinou a používají relativně jednoduché technologie, přičemž snaha o lokalizaci dílen v blízkosti největších zdrojů suroviny a zároveň potenciálních spotřebitelů, obvykle vyústí v rozptýlenou síť řemeslníků. Poptávka trhu je dostatečně vysoká a nekolísá. Distribuce výrobků probíhá na základě dohody mezi výrobcem a spotřebitelem, a to zcela nebo z velké části nezávisle na elitách (ty sice neměly kontrolu nad produkcí, spotřebou a distribucí, ale mohly z řemeslné výroby profitovat například uvalením daní na tržní výměnu). Rozsah produkce je různý – od jednotlivců vyrábějících jen několik předmětů pro příležitostnou směnu po větší výrobní centra. Producenti se snaží maximalizovat návratnost vynaloženého úsilí, výsledné předměty jsou proto obvykle jednoduché co do tvaru a výzdoby a jejich kvalitativní vlastnosti nás zpravují zejména o dopravitelnosti a užitnosti. Při výrobě by v tomto případě mělo jít primárně o získání užitkových předmětů, nikoli o zbohatnutí. Rozsah a intenzita výroby se různí podle poptávky a distribuce suroviny a znalostí technologií. Čím vyšší jsou požadavky na komoditu a čím jsou omezenější její zdroje a technologie na jejich zpracování, tím pravděpodobněji se objeví skupina specializovaných řemeslníků. Pokles poptávky nebo zvyšující se dostupnost materiálu či technologie vede k částečné specializaci. V obou případech jsou dílny široce rozptýlené a nemusí se nutně nacházet v blízkosti mocenských center a administrativních struktur. Vztah mezi těmito ekonomickými procesy a vznikem hierarchie není jasný, ale obvykle se nepovažují za vzájemně podmíněné. Specializovaná výroba v těchto modelech je tedy spíše odpovědí na ekonomické než politické procesy.

V souvislosti s těmito teoriemi se vynořují další otázky, zejména proč se vůbec lidé stávají řemeslníky. Opět se k jejich zodpovězení přistupuje dvěma směry – jeden zdůrazňuje ekonomický význam, druhý ideologický.

Nejrozšířenější názor považuje zapojení lidí do řemeslné výroby za odpověď na ekonomické podmínky. Kde půda nedostačuje k uspokojení poptávky místního obyvatelstva, alespoň někteří lidé mohou vykonávat řemeslné práce na částečný úvazek tak, aby bylo možno uspokojit poptávku prostřednictvím tržní směny. Řemeslo se tak stává v podstatě povoláním z nutnosti. Zároveň běžní zemědělci a pastevcí nemuseli mít dostatek času k samovýrobě potřebných předmětů, čímž vzniká stálá poptávka. Potenciálně byli řemeslníci nezávislí na elitách schopni zvýšit svou životní úroveň nad dostatečnou pro běžné přežití, protože i malé rozdíly ve výrobním potenciálu jedné domácnosti mohou způsobit značné rozdíly v materiálním zisku. Tento systém by neměl mít zásadní vliv na moc a její koncentraci.

Další přístup zkoumá také ideologický význam a motivaci k zapojení běžných lidí do specializované výroby. Zejména se opírá o symbolický a komunikační význam artefaktů. Například by se mělo vnímat, jakou zprávu nám dává artefakt o svém vlastníkovi (ke komu se hlásí, co se od něj dá očekávat atp.). Je tedy nutno vyrábět snadno čitelné, výrazné předměty sloužící jako indikátor sociální příslušnosti a zároveň redukovat nejednoznačnost jejich významů. Toho je možno dosáhnout standardizací relevantních symbolů – což umožňuje specializovaná výroba. Z těchto myšlenek vychází

zájem o to, co předměty znamenaly pro ty, kdo je vyráběli a používali. Artefakt skrývající v sobě symbolické a komunikační významy na sebe váže kulturní předpoklady, vytváří kontexty a motivuje vzorce lidského chování. Zároveň nemají význam jen samotné předměty, ale také procesy jejich tvorby, jelikož většina operačních řetězců je alespoň částečně kulturně podmíněná. Lidé tak mohou na stejné problémy reagovat v jiném čase a prostoru úplně jinak, protože jejich chování je podmíněno spíše historickými a kulturními faktory konkrétní společnosti, než univerzálními principy. Může ovšem docházet k tomu, že badatelé poněkud pomíjí samotnou funkci předmětů, která má také podstatnou informační hodnotu.

Je zřejmé, že výsledný obraz získaný výše uvedenými teoriemi je poněkud zmatený. Výroba, užití a distribuce jakéhokoli řemeslného výrobku může zahrnovat široké spektrum lidí s různými identitami a zájmy. Aktivity těchto jedinců či skupin alespoň částečně určují významy a funkce těchto výrobků, bez ohledu na to, zda lidé spolupracují nebo jsou v opozici. Obvykle se badatelé musí zabývat několika odvětvími řemeslné výroby a jejich vzájemnými vztahy, bohužel ale tyto velké struktury nejsou úhledně provázané a nelze je snadno popsat, natožpak uspokojivě vysvětlit. Východiskem dalšího výzkumu by podle autorů článku mohlo být rozčlenění politických a ekonomických jednotek na jednotlivé části a zaznamenání jejich vazeb.

Literatura:

Schortman, E. M. – Urban, P. 2004: Modelling the Roles of Craft Production in Ancient Political Economies, *Journal of Archaeological Research* 12/2, 185 – 226.